

Anita Magowska

ORCID [0000-0002-6046-3993](https://orcid.org/0000-0002-6046-3993)

Uniwersytet Medyczny w Poznaniu (Poznań, Polska)

vesalius@ump.edu.pl

Historia farmacji według Zbigniewa Beli

Abstrakt

Artykuł przedstawia życie i dorobek naukowy profesora historii farmacji Zbigniewa Beli (1948–2018), dyrektora Muzeum Farmacji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Celem artykułu jest rozpoznanie specyfiki badań naukowych prowadzonych przez Z. Belę, z wykształcenia polonistę, w zakresie historii farmacji. Wykazano, że badaniami w zakresie historii farmacji zajmował się jako literaturoznawca, co nadawało jego publikacjom walor oryginalności. Za jego najważniejsze osiągnięcia uznano monografie naukowe powstałe w oparciu o zbiory krakowskiego Muzeum Farmacji, w tym egzemplarz szesnastowiecznego receptariusza napisanego przez Aleksego z Piemontu.

Słowa kluczowe: *historia farmacji, Zbigniew Bela, Muzeum Farmacji w Krakowie*

INFORMACJA O PUBLIKACJI		e-ISSN 2543-702X ISSN 2451-3202		BRYLANTOWY MODEL OTWARTEGO DOSTĘPU
CYTOWANIE				
Magowska, Anita 2018: Historia farmacji według Zbigniewa Beli. <i>Studia Historiae Scientiarum</i> 17, ss. 583–599. Dostęp online: https://doi.org/10.4467/2543702XSHS.18.023.9343 .				
OTRZYMANO: 6.11.2018 ZAACEPTOWANO: 10.11.2018 OPUBLIKOWANO ONLINE: 12.12.2018	POLITYKA ARCHIWIZOWANIA Green SHERPA / RoMEO Colour	LICENCJA		
WWW	http://www.ejournals.eu/sj/index.php/SHS/ ; http://pau.krakow.pl/Studia-Historiae-Scientiarum/			

Ryc. 1. Zbigniew Bela.
Źródło: Muzeum Farmacji w Krakowie.

History of pharmacy according to Zbigniew Bela

Abstract

This article focuses on life and scientific developments of Zbigniew Bela (1948–2018) who was professor of the history of pharmacy and director of the Museum of Pharmacy of Jagiellonian University in Cracow. The aim of the article is to identify specificity of his research activity, particular because he was a Polish language scholar, however, interested in the history of

pharmacy. It was proven that he used literary perspective to investigate the history of pharmacy that was very original and peculiar. His most important achievements were monographs inspired and illustrated by items from the Museum of Pharmacy in Cracow, especially the 16th century formulary by Alexey from Piedmont.

Keywords: *history of pharmacy, Zbigniew Bela, Museum of Pharmacy in Cracow*

1. Wstęp

Droga prof. Zbigniewa Beli od polonistyki do historii farmacji była długa i pewnie zawila, ale o to zapytać go już nie można. Zmarł 6 września 2018 roku, cztery dni przed swymi 69 urodzinami i kilka tygodni przed pojawieniem się na rynku czytelnicy jego ostatniej książki, zatytułowanej *Od magii przez alchemię do chemioterapii. Wykłady z cyklu Artes Liberales. Non omnis moriar...*, pozostał po nim dorobek naukowy zasługujący na analizę i podsumowanie. Celem badawczym artykułu jest rozpoznanie metodą analizy porównawczej specyfiki publikacji autorstwa Zbigniewa Beli, który z wykształcenia był polonistą i z racji ukończenia studium podyplomowego muzealnikiem, natomiast w zakresie wiedzy historyczno-farmaceutycznej samoukiem.

2. Zarys biografii

Zbigniew Bela dołączył do środowiska polskich historyków farmacji w 1991 roku. Miał wtedy 43 lata i piętnastoletni staż pracy w redakcji prozy współczesnej Wydawnictwa Literackiego. Znane jest tylko jedno zadanie, które zrealizował w ramach tych obowiązków, a mianowicie przygotowanie antologii tekstów i rysunków przedwcześnie zmarłego artysty krakowskiej Piwnicy pod Baranami *Wiesława Dymnego*, zatytułowana *Słońce wschodź raz na dzień i inne utwory* (Kraków 1981). Książka powstała w oparciu o olbrzymią kolekcję tekstów i rysunków wykonanych na serwetkach oraz innych przypadkowych kawałkach papieru, a dostarczonej przez wdowę po Wiesławie, Annę Dymną. We wstępie do antologii Zbigniew Bela napisał:

Wybrałem z nich wszystko, co wydawało mi się najlepsze – może innym wydawcom, co innego się spodoba, na przykład wszystko. Ale przede wszystkim chodziło mi o to, aby

pokazać różnorodność gatunkową twórczości literackiej
Dymnego i w ogóle jego wszechstronność¹.

W tym okresie życia pisał krótkie formy literackie. W 1974 r. zadebiutował jako poeta na lamach tygodnika *Życie Przemyskie*, a w 1977 r. jako prozaik na lamach miesięcznika *Twórczość*². Staraniem Wydawnictwa Literackiego ukazał się w 1979 roku jego debiutancki tomik opowiadań, zatytułowany *Przygotowania do występu* i zadedykowany Marcie, żonie. Pierwszy utwór w tomiku zatytułował „Gambit”, ujawniając znajomość strategii szachowych oraz życiowych. Później wydał jeszcze dwa tomy opowiadań: *Jeden obrót słońca* (Kraków 1984), za który otrzymał nagrodę im St. Wyspiańskiego, i *Niś Ariadny* (Warszawa 1988), a także mini-powieść *Kapitulacja* (Warszawa 1983).

Gdy pojawiła się przed nim możliwość objęcia stanowiska kustosa w Muzeum Farmacji Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, skorzystał z niej. O tym, jak do tego doszło i co skłoniło go do radykalnej zmiany obszaru zainteresowań zawodowych nigdy nie mówił. Krakowskie Muzeum Farmacji, jedno z największych w Europie, było dziełem prawnika wywodzącego się z rodu aptekarskiego, Stanisława Pronia, oraz profesora historii farmacji Wojciecha Roeske. W latach 90. stanowiło instytucję stawiającą na interdyscyplinarny charakter historii farmacji i zatrudniającą osoby o różnym wykształceniu, w większości młode i pozbawione stopnia naukowego. Dyrektorem Muzeum pozostawał wtedy dr Leszek Ekiert, farmaceuta. Szczególnym autorytetem wśród pracowników cieszyła się – najstarsza wiekiem – dr Anna Stabrawa, filolog klasyczny, znawca aptek dawnego Krakowa.

Podobnie jak większa część zespołu Muzeum Farmacji, Zbigniew Bela nie był z urodzenia krakowianinem. Pochodził z Przemysła, gdzie ukończył szkołę podstawową i liceum. Potem studiował geografię na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, ale po dwóch latach wyjechał do Krakowa i podjął studia polonistyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim. Dyplom ich ukończenia uzyskał w 1975 roku, a następnie – jak wspomniano – pracował w Wydawnictwie Literackim. W październiku 1991 roku objął etat kustosa w Muzeum Farmacji. Aby zapewnić sobie możliwości rozwoju zawodowego, ukończył dwuletnie

¹ Dymny, Bela 1981, ss. 5–6.

² Zob. Kokowski [2018](#).

Studium Muzealnictwa UJ, co pozwoliło mu awansować na stanowisku starszego kustosa dyplomowanego.

Stopień naukowy doktora nauk farmaceutycznych uzyskał w 1998 roku na podstawie dysertacji *Aleksego Pedemontana tajemnice. Monografia*, która dzięki życzliwości prof. Macieja Pawłowskiego, ówczesnego dziekana Wydziału Farmaceutycznego CM UJ, została rok później wydana drukiem przez oficynę „Medycyna Praktyczna”. Dwa lata później otrzymał za tę książkę nagrodę ministra edukacji narodowej. W 2002 roku, po przedwczesnej śmierci dra Leszka Ekierta, otrzymał nominację na pełniącego obowiązki dyrektora Muzeum Farmacji UJ CM. Odtąd żywo uczestniczył w ruchu naukowym historyków farmacji skupionych w Polskim Towarzystwie Farmaceutycznym. Ich podstawową formą aktywności były coroczne sympozja naukowe organizowane w różnych regionach Polski i związane z poznawaniem lokalnych tradycji aptekarskich oraz medycznych. Wyjeżdżał też na międzynarodowe kongresy historii farmacji.

Efektorem uzyskanego w 2002 roku grantu Komitetu Badań Naukowych była monografia *Poglądy na temat leczniczych właściwości złota od czasów najdawniejszych po czasy współczesne*. Dzięki pomocy finansowej Wydziału Farmaceutycznego CM UJ książkę wydał drukiem w „Medycynie Praktycznej” i w 2005 roku przedstawił jako osiągnięcie wymagane do habilitacji. Przewód habilitacyjny został przeprowadzony na tymże wydziale i zakończony pomyślnie w roku następnym, w którym też otrzymał nagrodę indywidualną ministra nauki i szkolnictwa wyższego za rozprawę habilitacyjną. W styczniu 2007 roku Rada Wydziału Farmaceutycznego UJ CM przegłosowała wniosek Konkursowej Komisji Wydziałowej w sprawie powołania dra hab. Zbigniewa Beli na stanowisko dyrektora Muzeum Farmacji, którą to funkcję pełnił do śmierci.

W 2009 roku zajął stanowisko profesora nadzwyczajnego i został wprowadzony przez autorkę niniejszego artykułu do Międzynarodowej Akademii Historii Farmacji. W styczniu 2015 został profesorem tytularnym. Tzw. książką profesorską była – znów wydana w starannej oprawie edytorskiej przez „Medycynę Praktyczną” – praca *O starożytnych antidotach, złotych pigułkach i innych sprawach związanych z historią farmacji*. Książka ta została wyróżniona jako Krakowska Książka Miesiąca w styczniu poprzedniego roku.

Wykładał na Uniwersytecie Jagiellońskim i innych uczelniach, między innymi historię farmacji dla studentów i doktorantów na Wydziale Farmaceutycznym, historię ziołolecznictwa na Wydziale Ogrodniczym

Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, a ponadto interdyscyplinarne zagadnienia w ramach krakowskiej Akademii Artes Liberales. Był autorem co najmniej stu sześćdziesięciu dwóch publikacji, w tym artykułów, książek, rozdziałów w pracach zbiorowych i streszczeń zjazdowych, a także redaktorem paru prac zbiorowych.³ Od 1988 roku należał do Stowarzyszenia ZAIKS, pozostając członkiem Sekcji F – Autorów Dziel Literackich oraz, od 2001, Sekcji I – Autorów Dziel Naukowych. Od 2006 roku Zbigniew Bela wchodził w skład komitetu naukowego czasopisma *Opuscula Musealia*, a dziesięć lat później został członkiem Komisji Historii Nauki PAU. Zmarł 6 września 2018 roku z powodu choroby serca. Został pochowany na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie⁴.

3. W Muzeum Farmacji i o Muzeum Farmacji

Z podjęciem pracy w Muzeum Farmacji Uniwersytetu Jagiellońskiego łączył się dostęp do olbrzymiego zasobu źródeł do dziejów farmacji polskiej oraz gromadzonej przez kilkadziesiąt lat specjalistycznej biblioteki naukowej, której pokaźną część stanowią bezcenne zabytki piśmiennictwa farmaceutyczno-medycznego. Poza tym znajdują się tutaj dawne meble apteczne i wyposażenie aptek, portrety farmaceutów oraz wiele innych eksponatów budzących podziw dla piękna kształtu, a zarazem inspirujących do opracowania jakiegoś problemu historii farmacji.

W oczywisty sposób krakowskie Muzeum Farmacji ukształtowało zainteresowania naukowe Beli, zarazem inspirowało go do podejmowania działań popularyzujących zbiory tej placówki. Taki charakter miało odrestaurowanie woskowego modelu posążku Szymona Syreniusza (1540–1611), profesora Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Krakowskiego i autora wydanego po jego śmierci *Zielnika*. Posązek ten zdobił berło dziekana Wydziału Farmaceutycznego UJ, ufundowane w 1948 roku przez izby aptekarskie mające siedziby w Krakowie, Katowicach i Rzeszowie. Na podstawie tego modelu zostały wykonane odlewy z brązu, które otrzymali uczestnicy uroczystości zorganizowanych z okazji jubileuszu 225 lat farmacji akademickiej w Krakowie⁵.

³ *Ibidem*.

⁴ ZAIKS 2018; Materiały udostępnione przez Martę Bela za pośrednictwem Muzeum Farmacji w Krakowie.

⁵ Bela 2008b.

Zbigniew Bela był też pomysłodawcą opracowania i wydania reprintu *Farmakopei Obozowej i Lazaretowej Wojska Koronnego* z 1794 roku, znanej jako *Farmakopea Kościuszkowska* i uważanej za pierwszy polski lekospis, choć ograniczony do potrzeb zdrowotnych żołnierzy. Pracownicy Muzeum skorzystali z egzemplarza przechowywanego w Bibliotece PAU i PAN w Krakowie⁶.

Z okazji jubileuszu 60-lecia Muzeum Farmacji jego dyrektor zredagował książkę poświęconą historii tej placówki⁷. Dziesięć lat później doprowadził do wydania drukiem pamiętnika twórcy i pierwszego dyrektora krakowskiego Muzeum Farmacji, dra Stanisława Pronia. Książka ta ukazała się w 2016 roku dla uczczenia 70-lecia tej placówki⁸.

Zbigniew Bela opublikował szereg artykułów naukowych o eksponatach znajdujących się w kierowanym przez niego muzeum. Z racji ukończenia Studium Muzealnictwa był do tego odpowiednio przygotowany⁹. Taką tematykę poruszał również w tekstach popularyzatorskich, pozbawionych elementów warsztatu naukowego, jakimi są przypisy i piśmiennictwo¹⁰.

Jego fascynację Muzeum Farmacji wyrażała książka *O starożytnych antidotach, złotych pigułkach i innych sprawach związanych z historią farmacji*, zredagowana przez Martę Belową, żonę autora, a wydana w 2013 roku przez „Medycynę Praktyczną”¹¹. To obszerne, bo liczące 656 stron, dzieło ukazało się w albumowym formacie A4 i niezwykle bogatej szacie graficznej. Zamierzeniem autora była popularyzacja historii farmacji poprzez prezentację niektórych przedmiotów przechowywanych w krakowskim Muzeum Farmacji. Kryterium wyboru była możliwość opisanie ich w szerokim kontekście historycznym. Za najciekawsze eksponaty uznał między innymi: koło do lania świec, miedziany alembik z apteki Pod Opatrznością w Tarnobrzegu, godło apteki Pod Murzynem w Krakowie, butelki apteczne z oranżowego szkła, porcję teriaku pochodzącego z Wenecji i „ziołowy” zegar. Tak skonstruowana

⁶ Bela 2004.

⁷ Bela 2007a.

⁸ Proń 2016.

⁹ Bela 2014.

¹⁰ Bela 2000.

¹¹ Bela 2013.

książka miała być komplementarna wobec tradycyjnych podręczników historii farmacji, których treść była uporządkowana chronologicznie.

O starożytnych antidotach... składa się z dwóch części, w których łatwo rozpoznać wątki obecne we wcześniej opublikowanych artykułach Beli, na przykład o etymologii terminów aptekarskich, starożytnych unguentarii, manualach aptecznych i farmakopeach. Książka niejako bilansuje te artykuły, łączy je w obraz dawnego aptekarstwa. W pierwszej części przedstawione zostały zagadnienia teoretyczne i klasyczne tematy historii farmacji. W drugiej natomiast znalazła się historia krakowskiego Muzeum Farmacji i jego siedziby oraz mini-monografie ciekawych eksponatów. Ponadto umieszczono notki biograficzne dotyczące najważniejszych postaci wymienionych w książce, a także wykaz piśmiennictwa i dwa indeksy – nazw surowców leczniczych oraz osób. Zdaniem autora, pisząc tę książkę posłużył się nowatorską metodą „polegającą na omawianiu konkretnych przedmiotów i konkretnych zagadnień”¹².

Kierując krakowskim Muzeum Farmacji Zbigniew Bela nie przeprowadził promocji doktorskiej żadnego z współpracowników. Tak zwanych „zewnątrznych” doktorantów jednak miał. W 2008 roku zakończony został przewód doktorski Macieja Bilka, autora kontrowersyjnej z uwagi na bardzo skromne zastosowanie metodyki historii rozprawy o historycznych aptekach południowej Małopolski; w 2010 roku. Dwa lata później wypromował jako doktora nauk farmaceutycznych Lucynę Samborską, autorkę dysertacji o nauczaniu farmakognozji na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1793–2009. Z kolei w 2014 roku Paulina Oszańca uzyskała stopień naukowy doktora nauk farmaceutycznych na podstawie wykonanej pod kierunkiem Z. Beli rozprawy o aptekarstwie włoskim i polskim od XIII do XVIII wieku na przykładzie Bolonii i Krakowa.

4. Dawne receptariusze jako zabytki piśmiennictwa polskiego

Jako polonista Zbigniew Bela nie znał warsztatu badawczego nauk historycznych, nie posługiwał się ich metodyką, ani nie formułował hipotez naukowych oraz nie weryfikował ich. Posiłkował się metodami

¹² Bela 2013, s. 8.

praktykowanymi przez literaturoznawców, a więc metodami teksto-logiczną i bibliograficzną, co w obszarze historii farmacji stanowiło nową jakość. Nie posiadał wiedzy farmaceutycznej (jeżeli była potrzebna, zdobywał ją w stosownym zakresie drogą samokształcenia), dlatego analiza formalna i językoznawcza zabytkowych tekstów oraz porównywanie ich różnych wydań stały się dla niego najdogodniejszymi metodami pracy naukowej. Pozwalały skupić się głównie na opisie cech zewnętrznych starodruków i odstąpić od klasycznego postępowania historyków farmacji, których najbardziej interesowały farmakognostyczne i farmakologiczne aspekty dawnej literatury medyczno-aptekarskiej oraz botanicznej. Po raz pierwszy posłużył się metodami literaturoznawcy badając przechowywany w krakowskim Muzeum Farmacji egzemplarz szesnastowiecznego receptariusza, znanego jako *Sekrety Aleksego z Piemontu*. To poczytne w dawnych wiekach dzieło zostało napisane po włosku, a następnie było przetłumaczone na osiem języków, w tym polski, i wielokrotnie wydawane. Przyjmując taką perspektywę uniknął trudnych dla polonisty analiz jednostek chorobowych, składu recept, wyjaśniania aktywności farmakologicznej poszczególnych składników, ich interakcji oraz podobnych zagadnień stanowiących typowy obszar zainteresowań historyków farmacji i medycyny. Nie w każdym miejscu zresztą tekst wymagał podejścia historyczno-farmaceutycznego. Aleksey zebrał bowiem nie tylko przepisy na leki, ale i kosmetyki, preparaty użyteczne w rolnictwie, weterynarii, ogrodnictwie i życiu codziennym.

Trzeba podkreślić, że rozprawa *Aleksego Pedemontana tajemnice. Monografia* stanowi studium gruntowne i solidne, oparte na rzetelnej analizie szesnastowiecznego tekstu. Zbigniew Bela opisał szczegółowo włoski pierwodruk i inne włoskie wydania, badał formę, gatunek i tradycję takich receptariuszy, szukał zasady rządzącej stosowaniem dużych liter, skrótów, układu i wielkości tytułów rozdziałów, przyczyn popularności książki etc.

Wszelkie swe wątpliwości rozstrzygnął dzięki konsultacjom naukowym, między innymi z bibliotekarzami z Włoch, Anglii, Hiszpanii, USA, Hiszpanii i Szwecji, oraz pomocy osób biegle znających dawną łacinę. Można powiedzieć, że z aptekarską dokładnością pochylał się nad całokształtem literatury poświęconej dziełu Aleksego z Piemontu, wyciągając na światło dzienne subtelne różnice opinii i poszczególnych zabytkowych wydań. Na podstawie analizy 163 wydań *Sekretów...* (włoskich, francuskich, flamandzkich, angielskich, łacińskich, hiszpańskich,

niemieckich i polskich) wykazał, że jedyne kompletne (niewybrakowane, zawierające wszystkie strony) egzemplarze pierwszego wydania receptariusza znajdują się w amerykańskiej National Library of Medicine oraz w bibliotekach w Bolonii i Turynie. Lektura monografii budzi uznanie dla erudycji historyczno-farmaceutycznej autora, uzyskanej w czasie zaledwie kilku lat pracy w Muzeum Farmacji. Podejście literaturoznawcze a nie historyczno-farmaceutyczne jest jednak w rozprawie zauważalne. Jej autor nieświadomie odwoływał się do współczesnych koncepcji leków, dlatego, na przykład, trudno mu było uznać konfekty za leki, gdy w rzeczywistości była to postać leku, o czym historycy farmacji zazwyczaj wiedzą. Mocną stroną wydanej opisywanej książki są liczne ilustracje, które pozwalają czytelnikom przekonać się na własne oczy, czym różniły się poszczególne wydania. Za osobliwość i błąd redakcyjny zarazem trzeba uznać numerowanie przypisów na każdej stronie oddzielne. W konsekwencji ile jest stron, tyle przypisów oznaczonych jedynką, co w pracy historycznej zdarzyć się nie powinno¹³.

Dużo pracy wymagało wydanie faksymile oryginalnego receptariusza Pedemontana, które dołączone zostało do przedstawionej już monografii. Zbigniew Bela przygotował je na podstawie wydania krakowskiego z 1568 roku, dołączając obszernie objaśnienia nazw i wyrażeń występujących w *Sekretach...* w układzie alfabetycznym¹⁴. Do tego czasu tylko jedno z wydawnictw holenderskich działając wspólnie z amerykańską oficyną Walter J. Johnson Inc. opublikowało faksymile angielskiej wersji dzieła Aleksego z Piemontu, lecz bez objaśnień i komentarzy.

Dzieło Pedemontanusa dostarczyło Beli także innych inspiracji naukowych. Przygotował referat o sposobach leczenia dżumy przedstawionych w *Sekretach...* i w *Herbarzu Marcina Siennika*, który w 2005 roku wygłosił podczas konferencji o historii epidemii w Polsce, a następnie opublikował w książce gromadzącej dorobek tego wydarzenia¹⁵. Zbigniew Bela poświęcił *Sekretom...* także inne studia i przyczynki zamieszczone w czasopismach historyczno-naukowych, farmaceutycznych oraz pracach zbiorowych¹⁶. Chętnie porównywał poglądy wybitnych uczonych żyjących w tym samym czasie. Ciekawe było porównanie poglądów

¹³ Bela 1999b.

¹⁴ Bela 1999a.

¹⁵ Bela 2005d.

¹⁶ Por.: Bela 1994; 1997.

Aleksego z Piemontu i Arnolda de Villanova na procesy przemiany alchemicznej¹⁷. W innym artykule sięgnął po archiwalia przechowywane w Bibliotece Wróblewskich w Wilnie i porównał najstarsze polskie publikacje historyczno-farmaceutyczne. Ich autorami byli Jan Fryderyk Wolfgang i Józef Sawiczewski¹⁸.

Zbigniew Bela uważał za swoje osiągnięcie ustalenie rzeczywistego autora *Sekretów*... Wykazał, że Aleksy z Piemontu był postacią historyczną i jego autorstwo omawianego receptariusza jest sprawą bezdyskusyjną, chociaż w katalogach bibliotecznych i bibliografiach wskazuje się na włoskiego literata Girolamo Ruscelli'ego, rzekomo posługującego się pseudonimem¹⁹.

Problematyka szesnasto- i siedemnastowiecznych nauk przyrodniczych, zwłaszcza alchemii, stanowiła główny obszar zainteresowań naukowych Zbigniewa Beli. Cenne zbiory Muzeum Farmacji dostarczały wielu tematów i materiałów w tym zakresie, które opracowywał najpierw na potrzeby wystąpień konferencyjnych, a potem publikacji w prestiżowych czasopismach, monografiach naukowych oraz periodykach o charakterze bardziej popularnym. Na przykład, kiedy na podstawie traktatu Michała Sędziwoja *Operatie elixiris philosophici* i dzieła Andreasa Libaviusa *Alchimia* zrekonstruował stan pracowni alchemicznej na przełomie XVI i XVII wieku, zreferował wyniki swej pracy dwukrotnie: w czerwcu 2006 roku podczas sympozjum historii farmacji w Stargardzie, a we wrześniu tego roku podczas sympozjum „East and West common European heritage”, zorganizowanego przez Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. W związku z tym referat został opublikowany dwukrotnie, po polsku i po angielsku, co sprzyjało upowszechnianiu wyników badań²⁰.

Ważne miejsce w dorobku naukowym Beli zajmuje kolejna monografia pięknie wydana przez „Medycynę Praktyczną”, zatytułowana *Poglądy na temat leczniczych właściwości złota*. Scharakteryzował w niej 58 najważniejszych źródeł wiedzy o zastosowaniu złota w terapii, zaczynając od starożytnych Chin i Indii, poprzez kraje arabskie i europejskie, do XX-wiecznych publikacji europejskich i amerykańskich. Rozprawa składa się z wybranych fragmentów tekstów źródłowych i komentarzy do

¹⁷ Bela 2001.

¹⁸ Bela 2015.

¹⁹ Bela 1994; 2016a.

²⁰ Bela 2006a; 2006c.

nich, obejmujących ich kontekst filozoficzny, religijny i naukowy. Odegrała istotną rolę w życiu tego uczonego jako rozprawa, na podstawie której otrzymał stopień doktora habilitowanego²¹.

Intrygująca obecność złota i srebra w medycynie skłoniła Belę do przygotowania artykułu o początkach pozłacania i posrebrzania pigulek. W 2006 roku w czasopiśmie *Early Science and Medicine* ukazała się jego publikacja „Who invented Avicenna’s gilded pills?”, w której dowodził, że pozłacania i posrebrzania pigulek nie wprowadził żyjący w XI wieku lekarz arabski Avicenna, bo takie czynności wprowadzono do receptury aptecznej dopiero w XVI wieku²². Zbigniew Bela był dumny z tego osiągnięcia, ale w środowisku międzynarodowym był postrzegany bardziej jako dyrektor prestiżowego muzeum o unikalnym charakterze niż autor publikacji o dużym ciężarze gatunkowym.

5. Inne prace historyczno-farmaceutyczne

Do najważniejszych osiągnięć Beli należy redakcja – już wspomnianej – obszernej pracy zbiorowej *225 lat Farmacji na Uniwersytecie Jagiellońskim*, wydana w formacie albumowym i eksponująca ilustracje ze zbiorów krakowskiego Muzeum Farmacji²³. Dzieło powstało dzięki wspólnemu wysiłkowi pracowników tej placówki i dwojga doktorantów Z. Beli. Ma solidne podstawy źródłowe i literaturowe. Bela zamieścił w tym woluminie jeden napisany samodzielnie rozdział, dotyczący nauczania farmacji na Uniwersytecie Jagiellońskim od 1783 do 1804 roku. Poza tym opublikował dwa opracowania, w których występuje jako drugi autor.

Częstokroć parokrotnie publikował prace adresowane do środowiska farmaceutycznego i lekarskiego. Na przykład, w 1998 roku wygłosił referat o ciele człowieka jako podstawie aranżacji niektórych średnio-wiecznych i renesansowych tekstów medyczno-farmaceutycznych na sympozjum historii farmacji w Gietrzwałdzie oraz – w nieco zmienionej wersji – podczas XVII Naukowego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego. Tekst wystąpienia ukazał się w *Farmacji Polskiej*²⁴.

²¹ Bela 2005c.

²² Bela 2006b.

²³ Bela 2008a.

²⁴ Bela 1998a; 1998b; 1998c.

Innym przykładem jest artykuł o czarnym prochu strzelniczym jako medykamencie, który w 2002 roku opublikował w periodykach adresowanych do farmaceutów i lekarzy. Rok później odnowioną wersję tej pracy przedstawił uczestnikom sympozjum historii farmacji w Niedzicy i zamieścił w pamiętniku wydanym po tym wydarzeniu. Zagadnienie zastosowania prochu strzelniczego jako leku opisał również w 2005 roku w artykule opublikowanym na łamach Farmacji Polskiej²⁵. Publikacje przeznaczone dla środowiska farmaceutycznego miały dla niego inny ciężar gatunkowy, narracja była prowadzona na kanwie jakichś ciekawostek. Staral się pisać o czymś zaskakującym, na przykład przedstawiał dawny przepis na sporządzenie w aptece barometru chemicznego²⁶, albo dawne hinduskie afrodyzjaki²⁷. W innej publikacji wyjaśniał etymologię słowa „marcepan”, *nota bene*, później referował tę pracę na sympozjum historii farmacji²⁸. Bardzo skromnym warsztatem naukowym wykazał się w rozdziale poświęconym Ignazowi Semmelweisowi, pionierowi odkażania rąk przez położników, opartym na zaledwie dwóch pozycjach literaturowych²⁹.

Przejawiał też zainteresowania sztuką i literaturą piękną, co udowodnił przygotowując wstęp do wydanego w 2011 roku katalogu ogólnopolskiego konkursu malarskiego „Materia medicinalis, materia artificialis” oraz organizując w ramach działalności Muzeum Farmacji konkurs poetycki „Recepta na wiersz”.

6. Zakończenie

O specyfice i wyjątkowości dorobku naukowego Zbigniewa Beli zadecydowało zastosowanie metodyki nauk o literaturze do problematyki historii farmacji. W jego pracach akcentowane są aspekty językoznawcze zagadnień historii farmacji i cechy formalne starodruków oraz rękopisów aptekarskich, a także zabytków kultury materialnej dawnej farmacji. Istotnymi cechami napisanych lub zredagowanych przez niego monografií naukowych są: piękna szata edytorska (zasługa wydawnictwa „Medycyna

²⁵ Bela 2002; 2003; 2005b.

²⁶ Bela 2005a; 2005e; 2007c.

²⁷ Bela 2007d.

²⁸ Bela 2007b.

²⁹ Bela 2016b.

Praktyczna”, z którym był związany w szczególności sposób) i bogactwo ilustracji czerpanych z zasobów krakowskiego Muzeum Farmacji. Książki te stanowią oryginalny wkład w dorobek polskiej historii farmacji.

Kierując krakowskim Muzeum Farmacji, Zbigniew Bela osiągnął w ciągu kilkunastu lat pełen własny rozwój naukowy. Dowiódł atrakcyjności i dostępności – postrzeganych jako trudne z racji związków z chemią i botaniką – zagadnień historii farmacji dla humanistów. Warto podkreślić, że był polonistą, któremu stopnie naukowe nadała Rada Wydziału Farmaceutycznego Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego, odnosząc się do niego, jakby nie było w zakresie farmacji samouka, z niezwykle życzliwością i wspierając finansowo zainicjowane przezeń przedsięwzięcia edytorskie krakowskiego Muzeum Farmacji.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Materiały udostępnione przez Martę Bela za pośrednictwem Muzeum Farmacji w Krakowie.

OPRACOWANIA

Bela, Zbigniew 1994: Sprawa autorstwa “Sekretów Aleksego z Piemontu”. *Archivum Historii i Filozofii Medycyny* 1, ss. 3–14.

Bela, Zbigniew 1997: Elementy medycznej scholastyki w sekretach Aleksego z Piemontu. *Archivum Historii i Filozofii Medycyny* 3, ss. 195–202.

Bela, Zbigniew 1998a: Ciało człowieka jako podstawa aranżacji niektórych średniowiecznych tekstów medyczno-farmaceutycznych. [W:] *VII Sympozjum Historii Farmacji Gietrzwałd, maj 1998*, s. 7.

Bela, Zbigniew 1998b: Postać człowieka jako podstawa aranżacji niektórych średniowiecznych i renesansowych tekstów medyczno-farmaceutycznych. *Farmacja Polska* 15, ss. 707–711.

Bela, Zbigniew 1998c: Postać człowieka jako podstawa aranżacji niektórych średniowiecznych tekstów medyczno-farmaceutycznych. [W:] *XVII Naukowy Zjazd Polskiego Towarzystwa Farmaceutycznego „Farmacja w perspektywie XXI w.”, Kraków 10–13.09.1998. Streszczenia*, s. 456.

Bela, Zbigniew 1999a: *Aleksego Pedemontana tajemnice. Faksymile*. (Transkrypcja i objaśnienia). Kraków: Medycyna Praktyczna, bez paginy.

- Bela, Zbigniew 1999b: *Aleksego Pedemontana tajemnice. Monografia*. Kraków: Medycyna Praktyczna, ss. 375.
- Bela, Zbigniew 2000: Muzeum Farmacji UJ jako instytut naukowy. [W:] Magowska A. (red.), *Pamiętnik IX Sympozjum Historii Farmacji Łańcut 8–11 czerwca 2000*. Poznań: Wydawnictwo Kontekst, ss. 13–17.
- Bela, Zbigniew 2001: Przykłady zastosowania teorii alchemicznego procesu przemiany w przepisach medycznych Arnolda de Villanova i Aleksego z Piemontu. *Farmacja Polska* 24, ss. 1101–1106.
- Bela, Zbigniew 2002: Proch strzelniczy jako lekarstwo. *Lekarz Polski* 11, ss. 64–72.
- Bela, Zbigniew 2003: O stosowaniu homeopatii na początku XX wieku na przykładzie publikacji Johna H. Clarke’a pt. „Proch strzelniczy jako wojenne lekarstwo” (Londyn, 1915). [W:] Dymarczyk I., Kmiec K. (red.), *Pamiętnik XII Sympozjum Historii Farmacji Niedzica 2003*. Kraków: Wydawnictwo Kontekst, ss. 30–38.
- Bela, Zbigniew 2004: Wstęp. [W:] *Farmakopea Obozowa i Lazaretowa Wojska Koronnego, Warszawa 1794, reprint*. Kraków: Muzeum Farmacji UJ, ss. III–XIV.
- Bela, Zbigniew 2005a: Description of a chemical barometer found in a 19th century apothecary manual. [W:] “People and places”: 37th International Congress for the History of Pharmacy, Edinburgh, Scotland, 22nd June–25th June, 2005, programme and abstracts. Edinburgh, s. 25.
- Bela, Zbigniew 2005b: John Henry Clarke i jego artykuł pt. Proch strzelniczy jako wojenne lekarstwo. *Farmacja Polska* 12, ss. 580–587.
- Bela, Zbigniew 2005c: *Poglądy na temat leczniczych właściwości żłota od czasów najdawniejszych po czasy współczesne*. Kraków: Medycyna Praktyczna, ss. 664.
- Bela, Zbigniew 2005d: Porównanie sposobów leczenia dżumy, opisanych w ‘*Sekretach Aleksego z Piemontu*’ (Wenecja 1555) i w ‘*Herbarzu Marcina Siennika*’ (Kraków 1568). [W:] *Epidemie w Polsce od czasów najdawniejszych po czasy współczesne*. Kraków: Muzeum Farmacji UJ, ss. 7–17.
- Bela, Zbigniew 2005e: Przepis na barometr chemiczny w XIX-wiecznym aptekarskim manuale. *Farmacja Polska* 24, ss. 1130–1137.
- Bela, Zbigniew 2006a: The virtual laboratory of Michal Sedziwoj reconstructed from his Operatie Elixiris Philosophici and Andreas Libavius’ Alchimia. [W:] Wyka E., Kluza M., Zawada A. (red.), *Proceedings of the XXV Scientific Instrument Symposium, 10–14 September 2006, Krakow, Poland*. Kraków: University Museum, ss. 209–214.
- Bela, Zbigniew 2006b: Who invented “Avicenna’s gilded pills”? *Early Medicine and Science* 1, ss. 1–10. DOI: 0.1163/157338206775569763.

- Bela, Zbigniew 2006c: Wirtualna pracownia Michała Sędziwoja na podstawie jego traktatu pt. „Operatie elixiris philosophici” i książki A. Libaviusa pt. „Alchimia”. [W:] Kalinowski R. (red.), *Pamiętnik XV Sympozjum Historii Farmacji Stargard 2006*. Szczecin: Wydawnictwo Kontekst, ss. 27–53.
- Bela, Zbigniew (red.) 2007a: *60 lat krakowskiego Muzeum Farmacji, sesja naukowa, Kraków 16 marca 2007: program, teksty referatów*. Kraków: Muzeum Farmacji UJ.
- Bela, Zbigniew 2007b: Marcepan zlustrowany. [W:] Czyż L. M. (red.), *Pamiętnik XVI Sympozjum Historii Farmacji Krasiczyn 2007*. Rzeszów: PTFarm, ss. 21–26.
- Bela, Zbigniew 2007c: Opis chemicznego barometru w manuale aptekarskiej rodziny Rylów. [W:] Bela Z. (red.), *60 lat krakowskiego Muzeum Farmacji: sesja naukowa, Kraków 16 marca 2007: program, teksty referatów*. Kraków: Muzeum Farmacji UJ, ss. 89–99.
- Bela, Zbigniew 2007d: Przepisy na afrodyzjaki w Astanga Hrdayam Vagbhaty (Indie, VI/VII wiek n.e.). [W:] Meissner R. (red.), *Medycyna i farmacja XIX i XX wieku. Pokłosie Jubileuszowego Naukowego XX Krajowego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Historii Medycyny i Farmacji*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, ss. 1–6.
- Bela, Zbigniew (red.) 2008a: *225 lat farmacji na Uniwersytecie Jagiellońskim*. Kraków: Muzeum Farmacji UJ.
- Bela, Zbigniew 2008b: *Z okazji jubileuszu 225-lecia nauczania farmacji na Uniwersytecie Jagiellońskim, druk ulotny*. Kraków, ss. 2.
- Bela, Zbigniew 2010: Przepisy na leki i kosmetyki w Sekretach Aleksego z Piemontu (XVI wiek). [W:] Marona H. (red.), *Medyczne aspekty kosmetologii*. Kraków: Małopolska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, ss. 7–13.
- Bela, Zbigniew 2013: *O starożytnych antidotach, złotych pigułkach i innych sprawach związanych z historią farmacji*. Kraków: Medycyna Praktyczna, ss. 656.
- Bela, Zbigniew 2014: Style mebli aptecznych w stałej ekspozycji krakowskiego Muzeum Farmacji. [W:] Marek A., Urbanek B. (red.), *Rozwój aptekarstwa śląskiego: moda i styl w aptekach polskich, ze szczególnym uwzględnieniem Śląska i jego specyfiki*. Katowice: Śląski Uniwersytet Medyczny, ss. 263–280.
- Bela, Zbigniew 2015: Historia farmacji w ujęciu Jana Fryderyka Wolfganga i Józefa Sawiczewskiego. *Forum Bibliotek Medycznych* 2, ss. 356–364. Dostęp online: http://cybra.lodz.pl/Content/14567/356_pdfsam_FBM_2_2015.pdf.
- Bela, Zbigniew 2016a: The authorship of the *Secrets of Alexis of Piedmont* (Venice, 1555). *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 1, ss. 41–64.
- Bela, Zbigniew 2016b: Życie i dzieło F. I. Semmelweisa w ujęciu L. F. Céline’a. [W:] Korpalska W., Ślusarczyk W. (red.), *Czystość i brud. Higiena w XIX wieku. Wokół przelomu bakteriologicznego*. Bydgoszcz: Collegium Medicum UMK, ss. 229–239.

- Dymny, Wiesław; Bela, Zbigniew 1981: *Słońce wschodzi raz na dzień i inne utwory*. Antologia utworów literackich i rysunków Wiesława Dymnego. Wybór i opracowanie Zbigniew Bela. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Kokowski, Michał 2018: Bibliografia prac filologa, prozaika oraz historyka farmacji Zbigniewa Bela (1949–2018). *Studia Historiae Scientiarum* 17, ss. 601–617. Dostęp online: <https://doi.org/10.4467/2543702XSHS.18.024.9344>.
- Proń, Stanisław 2016: *Szukałem człowieka. Wspomnienia*. Kraków: Muzeum Farmacji CM UJ.
- ZAIKS 2018: Zbigniew Bela. Dostęp online (5.11.2018): <https://zaiks.org.pl/1585,0>.